

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת וישב תשע"ב

הקנאה והתאוה והכבוד - מוציאים את האדם מן העולם

המעשה של אשת פוטיפר מופיע מיד לאחר מעשה יהודה ותמר. אומר על כך רש"י: למה נסמכה פרשת יוסף ואשת פוטיפר לפרשת תמר? "לומר לך: מה זו (תמר) לשם שמים, אף זו (אשת פוטיפר) לשם שמים; שראתה באצטרולוגין שלה שעתידה להעמיד בנים ממנו, ואינה יודעת אם ממנה אם מבתה" (רש"י בראשית לט, א). (וכך באמת היה, שיצאו ממנה מנשה ואפרים. אלא שיצאו מבתה אסנת, אשת יוסף, ולא ממנה).

ובכל זאת, למרות שגם תמר וגם אשת פוטיפר לשם שמים נתכוונו, מכנה רש"י את תמר "צדקת" (סוטה י, ב ד"ה כיון שידעה), ואת אשת פוטיפר - "ארורה" (בראשית מ, א). למה? כי המעשה של אשת פוטיפר לא בדיוק שווה למעשה של תמר. ה"לשם שמים" של תמר הוא "לשם שמים" אמיתי. היא רוצה לקיים מצוות יבום, נכפי שמסביר הרמב"ן, שלפני מתן תורה יבום היה לא רק באח אלא גם בקרובים אחרים (רמב"ן בראשית לח, ז), ועל כן, היות ויהודה לא נותן את תמר לְשָׁלָה (אחי בעלה), היא מנסה לקיים מצוות יבום ע"י יהודה בעצמו. לעומת זה, ה"לשם שמים" של אשת פוטיפר הוא לא כל כך אמיתי. אמנם היא ראתה באצטרולוגין שלה מה שראתה, אבל האמת היא שעיקר הדבר נבע אצלה מתאוות רעות, וה"לשם שמים" היה רק תוספת צדדית לענין.

מה הראיה לכך, שה"לשם שמים" של תמר הוא אמיתי, ושל אשת פוטיפר אינו אמיתי? - הראיה היא מהבדלי ההתנהגות ביניהן. תמר מוכנה להשרף בשביל ה"לשם שמים" שלה. "הוא מוצאת" לשרפה¹ (בראשית לח, כה), וכבר עומדת להיות מוצאת באש (תוס' כתובות סו, ב ד"ה דכתיב), "וְהָיָא שְׁלֵחָה אֶל חַמִּיָּה לְאָמֹר: לְאִישׁ אֲשֶׁר אָלָה לֹא אֶנְכִּי הִנֵּה" (בראשית לח, כה). "לא רצתה להלבין פניו ולומר 'מ'מך אני מעוברת', אלא אמרה: אם יודה מעצמו - יודה. ואם לאו - ישרפוני, ואל אלבין את פניו" (רש"י שם). זהו "לשם שמים" אמיתי! מוכנה להשרף על דבר שלא עשתה (שהרי דנו אותה כאילו זינתה), ובלבד שלא להלבין את פני יהודה ברבים על דבר שעשה. [ומכאן למדו חז"ל, ש"נזח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים" (סוטה י, ב). ונחלקו הראשונים, האם פונת הדברים כפשוטם, שבאמת צריך לההרג ולא לעבור על איסור הלבנת פנים, משום שהוא כרציחה, שהיא מג' מצוות התמורות שדינן "יהרג ואל יעבור" (עי' תוס' שם ד"ה נוה, וב"שערי תשובה" לרבינו יונה, שער ג' אות קל"ט), או שאין הדברים כפשוטם, אלא מליצה בעלמא (כן נראה מהרמב"ם שהשמיט דין זה, וכן מבואר במאירי בסוטה שם)].

לעומת זאת, אצל אשת פוטיפר ה"לשם שמים" נראה לגמרי אחרת. אשת פוטיפר מוכנה - בשביל ה"לשם שמים" שלה - להלבין את פניו של יוסף על מה שכלל לא עשה, לטפול עליו האשמות שוא, לגרום להשלכתו לבית הסהר, ואולי אף למותו. הרי היו עלולים להרוג אותו על מה שהעלילה עליו! זהו ה"לשם שמים" של אשת פוטיפר. לכן, עם כל ה"לשם שמים" של הגברת הזו, מכנה אותה רש"י - ארורה! כי ה"לשם שמים" שלה מעורב עם הרבה מאד תאוה. לא כמו ה"לשם שמים" של תמר, שהוא "לשם שמים" אמיתי,

הקנאה והתאוה - מוציאות את עַר ואונן מן העולם

המשנה אומרת: "הקנאה והתאוה והכבוד - מוציאים את האדם מן העולם" (אבות פ"ד מ"א). בפרשתנו מוצאים דוגמאות מאלפות לשלשה ענינים אלו:

הקנאה - זהו שורש חטאו של אוןן. אונן מיבם את תמר (אחרי מות עַר אחיו), אך מונע ממנה להתעבר. למה? - כי אונן יודע, פי לא לו יְהִיָּה הַזָּרַע" (בראשית לח, ט). מה פירוש "לא לו יְהִיָּה הַזָּרַע"? התורה אמרה על יבם: "וְהָיָה הַכֹּהֵן אֲשֶׁר תֵּלַד - יָקוּם עַל שֵׁם אָחִיו הַמֵּת" (דברים כה, ו). א"כ, אם יוולד לאונן בן מתמר, הוא יקרא על שם המת (עי' רש"י בראשית שם, ח), ויהיה בזה תיקון לנשמתו של עַר. לזה אונן אינו מוכן. למה? - "כואב" לו שגם לעַר יהיה משהו מזה! הקנאה לא להקים לאחיו שם, מוציאה את אונן מן העולם. הוא מגיע למצב שהוא מתחייב מיתה, והוא מת. "וַיֵּרַע בְּעֵינָיו ה' אֲשֶׁר עָשָׂה, וַיָּמָת גַּם אֹתוֹ" (בראשית שם, ט).

התאוה - זהו שורש חטאו של עַר. עַר היה הראשון שנשא את תמר לאשה (לפני אונן), והוא היה גם הראשון שמנע ממנה להתעבר. למה לא רצה עַר שתמר תתעבר? - כדי שלא יתמעט יפְּיָהּ (רש"י שם, ז). אמנם מותר לאדם לרצות שאשתו תהיה יפה, אבל התאוה המוגזמת הזו, שאכפת לו מזה עד כדי כך שבשביל זה הוא מונע ממנה להתעבר - זה מוציא את עַר מן העולם; גם מן העולם הזה (כי נענש ומת בטרם עת), וגם מן העולם הבא (בגלל חטאו).

אחרי עַר ואונן שנכשלו ויצאו מן העולם בגלל קנאה ובגלל תאוה, מגיע נסיון במידת הכבוד - אצל יהודה אביהם. כשתמר מוצאת לשריפה, היא שולחת ליהודה את החותמת והפתילים וְהַמָּטָה שהפקיד אצלה, ואומרת לו: "לְאִישׁ אֲשֶׁר אָלָה לוֹ אֶנְכִּי הִנֵּה... הִנֵּה נָא לְמִי הַחֲתָמָה וְהַפְתִּילִים וְהַמָּטָה הָאֵלֶּה..." (בראשית לח, כה). היא מוכנה להשרף, ובלבד שלא להלבין את פני יהודה ברבים. יהודה היה יכול לענות, "לא יודע, לא מכיר"! אבל הוא מתגבר על הבושה, ומודה!

להתגבר על בושה כזו, איננו דבר קל. זהו סבל גדול ונורא. אבל יהודה מוכן לסבול את הבושה, ולוותר על הכבוד המדומה. הוא מבין שהכבוד לא שווה עד כדי כך, שישרוף את תמר ואת ילדיו (שנמצאים בכבטה) באש. הוא עומד בנסיון הכבוד, ומוותר על הכבוד במקום שצריך לוותר עליו. תחת זאת, ובשכר זאת, הוא זוכה לכבוד אמיתי - כבוד המלכות של עם ישראל. אם בקנאה ותאוה יוצאים משני עולמות, מן העולם הזה ומן העולם הבא, הרי שמידה טובה מרובה, ועבור התגברות על יצר הכבוד זוכים בשני עולמות, גם בעולם הזה וגם בעולם הבא: יהודה זוכה לשני בנים מתמר בעולם הזה, וזוכה על ידם לחיי עולם הבא, בהיותו אבי מלכות בית דוד, שיצאה מפרץ בנו (עי' רות ד, יח-כב).

מה בין תמר לאשת פוטיפר?

חזן מהדוגמאות הנ"ל, מוצאים בפרשתנו את מידת הקנאה גם אצל אחי יוסף, ואת התאוה - אצל אשת פוטיפר.

מלחמת החשמונאים - לשם שמים

ימי החנוכה ניתנו לנו ע"י מתתיהו ובניו, שגם הם פעלו לשם שמים. כשהחשמונאים יצאו למלחמה ביוונים, הם עשו זאת מתוך ויתור על כל התאוות. הם היו בסך הכל שנים עשר איש (ע"י רש"י דברים לג, יא), ושנים עשר איש שיוצאים למלחמה נגד צבא יוון הענק והחזק - הרי זה ויתור מראש על כל תאוה, וגם על הכבוד. באופן טבעי, הסופר היה אמור להיות, שהחשמונאים יובסו בקלות, ומלחמתם תחרט בדפי ההסטוריה כנסיון נפל עלוב למרוד ביוונים, בלי שום כבוד, לא פרטי, ולא לאומי. אבל החשמונאים ויתרו על כל החשבונות האלו. אם אויבי ה' אינם מאפשרים לשמור שבת, ומאלצים את ישראל לעבוד עבודה זרה, הם מבינים שמוכרחים לצאת למלחמה על כך, בלי לעשות חשבונות אם הדבר יביא להם כבוד או לא. מסירות נפש כזו לכבוד שמים, מזכה אותם באמת בכבוד הגדול שהם זכו לו, להחזיר את כבוד התורה, את שמירת השבת, את עבודת המקדש, ועוד.

אם היוונים לא היו גוזרים על הדת, רק היו מכבידים את עולם על ישראל מבחינה גשמית וכלכלית, מתתיהו ובניו לא היו יוצאים במרד נגדם, אלא היו נכנעים, כמו שנכנעו קודם לכן לשלטון יוון. רק מפני שהיוונים גזרו על התורה והמצוות, טמאו את המקדש, וציוו לעבוד עבודה זרה - זה מה שהניע את מתתיהו ובניו למרוד ביוונים. זה היה מרד שכולו לשם שמים. התוצאה היתה גם, שפרקו את עול היוונים מעל צוארם לגמרי, וזכו להחזיר את המלכות לישראל, כמו שהרמב"ם אומר, "שחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה" (רמב"ם הלכ' חנוכה פ"ג ה"א). אבל לא זו היתה מטרת המרד. מטרת המרד היתה - כבוד שמים, מפני שהיוונים פגעו בתורה ובמצוות. לאחר מרד החשמונאים היו עוד מרידות של יהודים בגויים. בהמשך השנים בני החשמונאים מרדו ברומאים, ואח"כ היו עוד מרידות, עד המרד של החורבן ומרד בר כוכבא, אבל כל המלחמות והמרידות האלו לא הצליחו. כי מלחמות ומרידות אלו לא היו לשם שמים כל כך, אלא מתוך חשבונות לאומיים, שלא רצו להיות משועבדים לגויים, ועל זה ה' לא עושה נסים. אתה לא אוהב לשלם מסים לרומאים או ליוונים? על זה ה' לא עושה נסים. החשמונאים יצאו להלחם רק על קידוש שמו יתברך, על שמירת התורה והמצוות, לא על ענין לאומי או עצמאות מדינית, לכן המרד שלהם מצליח, והמרידות האחרות אינן מצליחות, כי הן היו על רקע כלכלי ולאומי, ולא על רקע דתי.

הסיבה העמוקה לקנאת האחים ביוסף

דוגמא נוספת לקנאה ולתוצאותיה החמורות רואים במעשה של יוסף ואחיו. חז"ל אומרים: "בשביל משקל שני סלעים מילת² שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו, נתקנאו בו אחיו³ ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים" (שבת י, ב). כמובן, לא הכתנת עצמה הפריעה לאחים. כמה שתהיה הכתנת יפה ויקרה, עדין לא יתכן שזו תהיה סיבה מספיקה לשבטים הקדושים להרוג את אחיהם. אלא שהכתנת ביטאה משהו הרבה יותר חשוב, והוא זה שהפריע לאחים. התורה אומרת: "וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בְּנָיו כִּי בֶן זִקְנִים הוּא לוֹ, וְעִשָׂה לוֹ כְּתֻבֹת פְּסִים" (בראשית לו, ג). הסיבה לעשית כנתת הפסים, האהבה המיוחדת שאהב יעקב את יוסף, היא זו שהפריעה לאחים. למה אהב יעקב את יוסף יותר משאר אחיו? - "כִּי בֶן זִקְנִים הוּא לוֹ"

(בראשית לו, ג). "בֶּן זִקְנִים", תרגם אונקלוס - "בֶּר חַפְּסִים" (אונקלוס שם)⁴. "כל מה שלמד מִשֵּׁם וְעֵבֶר - מסר לו" יעקב (רש"י שם). אמנם כל האחים לומדים תורה מפי יעקב אבינו, אבל יוסף שקד כנראה יותר בתורה, ובאותה שעה הוא היה הגדול בחכמה מבין כל האחים. יותר מאוחר נתמנה לו י להיות ראש הישיבה אחרי יעקב אבינו (רמב"ם הלכ' ע"ז פ"א ה"ג), אבל באותה שעה - יוסף הוא הגדול בחכמה מכל האחים.

לכן כואבת כל כך לאחים האהבה הזו. הם מרגישים שיוסף עולה עליהם בתורה, ואת זה קשה להם לסבול. קשה לאדם לקבל דבר כזה. כמובן, אנו מדברים על השבטים הקדושים, ולא יכולים למרוד אותם במושגים שלנו. אבל עד כמה שניתן לומר, קשה לשבטים לשאת את העובדה, שיוסף עולה עליהם ברוחניות. אם היה מקבל כתונת פסים כי היה יפה תואר - זה לא היה מפריע להם. אבל יעקב נותן ליוסף כתנת מפני שהוא בר חכמים, וזה כואב להם מאד. הם מקנאים. וכבר אמר החכם מכל האדם - "כִּי עֵזָה כְּמִנְתֵּי אֶהְבֶּה, קֶשֶׁה כְּשֶׂא וְלֹ קֶנְאָה" (שה"ש ח, ו).

לנו אסור היה לומר מעצמנו שהאחים קינאו ביוסף. אלא שכאן הורה ר' יהודה שמעידה על כך: "וַיִּקְנְאוּ בוֹ אֶחָיו" (בראשית לו, יא). [ומכל מקום, אין מדובר בקנאה במושגים שלנו, אלא בקנאה דקה מאד, אשר לרום מעלתם של השבטים הקדושים התורה מחשיבה אותה קנאה. אצלנו - קנאה דקה כזו לא היתה נחשבת לכלום].

האחים דנים את יוסף כרודף!

ובכל זאת, האחים אינם מתפונים ח"ו להרוג את יוסף בגלל קנאה. קנאה איננה מצדיקה להרוג את. כיצד אפוא מגיעים האחים למצב של "וַיִּתְנַפְּלוּ אֹתוֹ לְהַמִּיתוֹ"? (בראשית לו, יח) "בְּהִיּוֹת פְּלִם צַדִּיקִים גְּמוּרִים... אֵיךְ נִוְעֲצוּ לִבְ יְהוָה לְהַרְגוֹ אֶת אֶחָיהֶם אוֹ לְמַכְרוֹ?" (ספ'רנו שם) איזה התר מצאו לכך?

התשובה היא, שהקנאה והשנאה עיתו כל כך את שיקול דעתם של האחים, עד שהגיעו למסקנה שיוסף הוא רודף, וכל יצר מחשבות לבו הוא "למצוא עליהם עלילה, או להחטיאם, כדי שיקללם אביהם או יענישם האל-יתברך, וישאר הוא לבדו בְּרוּךְ מִבְּנֵי" (ספ'רנו שם). ממילא, אם יוסף הוא רודף - "הבא להרגך, השכם להרגו" (שם)⁵. כלומר, האחים חששו כאן למהדורה נוספת של מה שקרה כבר בשני הדורות הקודמים. גם לאברהם אבינו היו כמה בנים, ורק אחד מהם נבחר לרשת את ארץ הקודש ולהמשיך את מורשתו הרוחנית. ישמעאל ובני קטורה נדחו. דור אחר כך, שוב אותו דבר: משני בניו של יצחק, רק יעקב נבחר לרשת את ארץ ישראל ולהיות ממשיך המורשת הרוחנית, נעשו נדחה.

אחי יוסף סבורים אפוא, שיוסף מתכנן גם הוא לעשות כך, לְנַשֵּׁל אֶת אֶחָיו מִן הַיְרוּשָׁה הַרוּחָנִית שֶׁל שְׁלוֹשַׁת הָאֲבוֹת, וְלִיטוֹל אוֹתָהּ לְעַצְמוֹ. הוא לבדו יקבל את כל הירושה הרוחנית של האבות, יתברך מפי יעקב "הִנֵּה גִבּוֹר לְאֶחָיו", כפי שהתברך יעקב מפי יצחק, והאחים במקרה הטוב יהיו כפופים לו כעבדים (כפי שנראה היה מן החלומות שספ'ר להם), ובמקרה הפחות טוב - יורחקו לגמרי מארץ ישראל וְיִשְׁלַחוּ לְאֶרֶץ רְחוֹקָה, כפי שעשה אברהם לבני קטורה (בראשית כה, ו. וע"י רש"י שם). על כן הם רואים ביוסף רודף מסוכן, "המתנקש בנפשם להמיתם בעולם הזה" (בגלל שהחשיכם כעוברים על ז' מצוות בני נח, שכן נח נהרג עליהם - ע"י רש"י שם לו, ב), או בעולם הבא (היינו - הרחקתם מירושת המורשת הרוחנית, כפי שהסברנו), או בשניהם" (ספ'רנו שם, יח), וממילא צריך להרגו.

היא הקנאה. מעבירה את האדם על דעתו, ומוציאה אותו מן העולם. הספור אינו אמיתי, כמובן, אבל ה"מוסר השכל" שאפשר ללמוד ממנו - בודאי אמיתי: הקנאה - או כל נגיעה אחרת - יכולה לשבש לחלוטין את דעתו של האדם, עד כדי שיפעל באופן בלתי סביר בעליל, ואף יזיק לעצמו. וזהו אפילו באדם גדול!

מסופר על הש"ך, שהיה לו פעם דין תורה עם יהודי אחד. אמר לו אותו יהודי: בעירנו כולם מכירים אותך, ואף דיין לא יעזו לחלוק עליך ולפסוק את הדין לחובתך! נלך למקום שבו אין מכירים אותנו, שם יוכל הדיין להוציא משפט צדק, בלי דעה קדומה. הסכים הש"ך, והלך להתדיין עם בעל דינו לקהילה רחוקה, שרָבָה לא הכיר את בעל הש"ך, ואכן הרב דשם הכריע את הדין לטובת היהודי השני! את הכרעתו נימק ע"פ סברא מחודשת ובלתי מוכרת. התפלא הש"ך ושאל את אותו רב: מנין לכבודו סברא מחודשת כזו? אמר לו הרב: לאחרונה קבלתי לידי ספר חדש, שם כתובה סברא זו. בקש הש"ך לראות את הספר. הוציא הרב מן הארון שו"ע חו"מ עם פירוש הש"ך, והראה לבעל הש"ך שהסברא המחודשת שעליה התבסס פסק הדין, כתובה בש"ך!...

איך לא הצליח הש"ך עצמו לעמוד על הסברא שבפסק הדין? הרי הוא עצמו חידש אותה! התשובה היא, שרק בשעה שהש"ך לא היה נוגע בדבר, היה בכוחו לחדש את אותה סברא. ואולם משעה שנעשה נוגע בדבר, לא זו בלבד שלא זכר את הסברא שחידש, אף התפלא לשומעה מאחרים! אינני יודע אם הסיפור נכון, אבל שהוא יכול להיות נכון - ודאי אפשר להאמין. "פי הש"ך יעזר פקחים" (שמות כג, ח) נאמר אפילו על אנשים גדולים. ועל כן, אפילו הש"ך, כשהוא נוגע בדבר, אפשר שתתעלם ממנו הלכה שהוא עצמו חידש. אם אחי יוסף לא היו מקנאים בו, היה נמנע הסכסוך הנורא ביניהם, היתה נמנעת הירידה למצרים, והיו נמנעות תוצאות החטא לדורות. הרי חטא מכירת יוסף עומד לדור ודור (עי' מדרש משלי א, יג - הובא ב"משך חכמה" ויקרא טז, לד"ה כי אתה סלחן). גם הגזרה של עשרת הרוגי מלכות היתה בגלל מכירת יוסף, שנטלו בה חלק עשרה אחים (עי' מדרש משלי שם, וזהו חדש צג, א, ופירוש רבינו בחיי עה"ת בראשית ג, יז). והכל בגלל הקנאה של אחי יוסף באחיהם. אלמלא קנאה זו - הכל היה נמנע.

"קנאת סופרים תרבה חכמה"

והנה, לעומת הקנאה שמוציאה את האדם מן העולם, יש גם קנאה שהיא טובה, משובחת ורצויה, כמו שנאמר: "אל יקנא לְבָן בְּחַטָּאִים, כִּי אִם בְּיִרְאָת ה' פֶּל הַיּוֹם" (משלי כג, יז). באדם ירא שמים - ראוי לקנא! (פירוש האב"ע, רבינו יונה והגר"א שם) מי שמקנא בפלוני על זה שהוא כ"כ צדיק, או לומד כ"כ הרבה תורה - זוהי קנאה חיובית. כי קנאה זו תביא לכך, שגם הוא ישתדל להיות צדיק, וללמוד הרבה תורה, כמו שאמרו חז"ל: "קנאת סופרים - תרבה חכמה" (ב"ב כא, א). לכן אמרו חז"ל, שאם יש אדם שהוא מלמד ילדים תורה ומתפרנס מכך, ובא מלמד אחר ורוצה לפתוח "חיידר" על ידו, והראשון טוען שהמלמד החדש מפסיד את פרנסתו - הרי שבניגוד למקצועות אחרים, ששם יש דינים מתי מותר לשכן לפתוח עסק ליד שכן אחר, ומתי אסור, כאן, בלימוד תינוקות, ההלכה היא שמותר לפתוח. למה? - כי קנאת סופרים תרבה חכמה. הקנאה תגרום לכך, שכל אחד ישתדל ללמד כמה שיותר טוב את תלמידיו. ממילא, אם זה מה שהקנאה תגרום, זה טוב ורצוי לנו. אם הקנאה תגרום לכך, שאחד יצא בהשמצות נגד השני, או משהו כזה - זוהי כבר קנאה

כמובן, הדברים לא היו ולא נבראו. יוסף לא מביא את דיבת אָחֵיו רעה אל אביהם כדי לרדוף אותם ח"ו, אלא לטו בתם. יוסף סבור היה בטעות, שאָחֵיו אוכלים אבר מן החי ועושים עברות נוספות (עי' רש"י שם, ב, ועי' בשפתי חכמים' שם שפָּאָר מה היתה טעותו של יוסף), ועל כן סָפָר את הדברים לאביו, כדי שיעקב פָּאָב, וכנביא, וכאחד מגדולי הדור (יצחק אבינו היה עדיין חי), יתנכסם, ובכך יזכו לחיי העולם הבא. אבל כשם שיוסף טעה בהערכת מעשיהם של אָחֵיו, כך טעו גם האחים בהערכת מעשיו של יוסף, וסברו שכוונתו היא לרדוף אותם, ועל כן דנו אותו למיתה, כדין רודף. והטעות - נבעה מקנאה, כפי שכבר הזכרנו לעיל.

מנין שדנו את יוסף כרודף?

מה הראיה שהאחים דנו את יוסף מדין רודף, ולא מחיוב מיתה אחר? אומרת התורה: "וַיִּקְחֵהוּ וַיִּשְׁלְכֵהוּ אֶתוֹ הַבְּרֶהָה... וַיֵּשְׁבוּ לְאֶכָל לֶחֶם" (בראשית לז, כד-כה). וקשה: הרי הלכה היא, שסנהדרין שהרגו את הנפש, אין טועמין כלום כל אותו היום (סנה' סג, א). כיצד אפוא יושבים האחים לאכול, לאחר שדנו את יוסף למיתה והשליכוהו לבור כדי להרגו? מכאן ראייה, שלא דיני נפשות רגילים היו כאן, אלא הריגה מדין רודף, שבזה לא קיים הדין שאסור לאכול לאחר הריגתו. מי שירה ברודף והרגו, אינו אסור באכילה באותו יום. ועל כן, לא נמנעו האחים מאכילת לחם לאחר שהשליכו את יוסף לבור.⁶ [ולכן מספרת לנו התורה שהאחים ישבו לאכל לחם לאחר שהשליכו את יוסף לבור, כדי ללמדנו שרצו להרגו מדין רודף].

על פי זה ניתן ליישב קושי נוסף בפרשה זו: לאחר שהאחים גומרים את דינו של יוסף למיתה, קם יהודה ואומר: "מִהַ בָּצַע פִּי נִהְרַג אֶת אָחֵינוּ... לָכֵן וְנִמְכְּרֵנוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִים, וְנִדְּנוּ אֶל תְּהֵי בּוֹ!" (בראשית לז, כו-כז) כיצד מציע יהודה לְוַתֵּר על הריגת יוסף, ולהמירה במכירתו לישמעאלים? והרי התורה מזהירה: "וְלֹא תִקְחוּ כֶפֶר לְנַפְשׁ רֹצֵחַ אֲשֶׁר הוּא רָשָׁע לְמוֹת" (במדבר לה, לא). אסור להמיר חיוב מיתה בתשלומי ממון או בעונש אחר. גם מכאן יש אפוא ראייה, שהאחים לא דנו את יוסף לחיוב מיתה רגיל, אלא לחיוב מיתה בתורת רודף, וברודף הרי הדין הוא, שאם נמצאה דרך להנצל ממנו בלי להרוג אותו, אסור להרגו (רמב"ם הלכ' רוצח ושמירת נפש פ"א ה"ז). רק אם אין עצה אחרת להנצל ממנו מותר להרוג את הרודף. ועל כן, ברגע שיהודה מציע למכור את יוסף לעבד ולהפטור מרדיפתו בדרך זו, מקבלים האחים את ההצעה, ועושים כדבריו.^{6,7}

אבל כפי שכבר הזכרנו, הכל היה טעות. יוסף, בהביאו את דיבת אחיו רעה אל אביהם, לא התכוין לרדפם, אלא התכוין לפעול לטובתם. מה גרם אפוא לאחים לטעות בכוונותיו של יוסף? - הקנאה! הקנאה מסוגלת לסמות עיניו של אדם עד כדי כך, שהוא יכול לדון את אחיו לרודף. "פִּי הַשְּׂחָד יַעֲזֹר פְּקָחִים" (שמות כג, ח). השוחד של הקנאה מעור את עיני האחים, והם לא רואים את צדקותו של יוסף.

יש משל שמביא הסמ"ק (מצוה י"ט, ומובא גם בספר "ראשית חכמה" שער הענוה ד"ה המקנא - אות י"ד במהד' החדשה), שממנו רואים, עד כמה יכולה הקנאה להעביר את האדם על דעתו. וזהו המשל: "הַחֹמֶד וְהַקְּנֵאִי, פָּגַע בְּהֵם מֶלֶךְ אֶחָד, וְאָמַר לָהֶם: 'אֶחָד מִכֶּם יִשְׁאַל מִמֶּנִּי דָבָר - וַיִּנְתֵּן לוֹ; וְלַחֲבִירוֹ - כְּפִלִּים!' הַקְּנֵאִי לֹא רָצָה לְשֹׂאֵל תְּחִלָּה, שֶׁהִיא מִתְקַנָּא אִם יוֹתֵן לַחֲבִירוֹ כְּפִלִּים. וְהַחֹמֶד הִיא מִתְאֵוָה לְכְּפִלִּים [ולכן גם הוא נמנע מלשאול תחילה]. דַּחַק הַחֹמֶד אֶת הַקְּנֵאִי לְשֹׂאֵל תְּחִלָּה. שֶׁאֵל, שִׁינְקָרוּ לוֹ עֵין אֶחָד, וְחֲבִירוֹ - יִנְקָרוּ לוֹ שְׁנַיִם!"... כי כך

ודבר זה מצוי לפעמים אפילו אצל בני תורה. כל אחד חושב שהוא נלחם על כבוד שמים, אבל מי יודע אם כבוד שמים לא נגוע אצלו קצת בכבוד עצמו. אדם פועל לכבוד עצמו, וקורא לזה כבוד שמים, וזה לא תמיד נכון. לכן, כדאי מאד שלא להתערב במחלוקות בין תלמידי חכמים וכדומה. כמובן, אינני מדבר על מחלוקת בהלכה, שבזה טוב מאד להתערב. מחלוקת רש"י ותוספות, או מחלוקת הרמב"ם והראב"ד, במחלוקות כאלה כדאי להתערב. אבל במחלוקות אישיות על כבוד וכיו"ב, מזה צריך לברוח כמו מאש. מורי ורבי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל היה אומר, שכבוד הוא דבר טוב בשביל לתת אותו. לא בשביל לקחת אותו. לתת לאחרים כבוד, זהו ענין גדול וחשוב. וכך היה גם נוהג למעשה. היה בורח מאד מן הכבוד, אבל לאחרים היה משתדל לתת את כל הכבוד שרק אפשר.

בעזרת ה', בשכר זה שנדע להתגבר על הקנאה התאוה והכבוד, נזכה לחיים טובים וארוכים, גם בעוה"ז וגם בעוה"ב, כי הקנאה והתאוה והכבוד, מוציאים את האדם משני העולמות, וההפך - מביא את האדם לחיים טובים גם בעוה"ז וגם בעוה"ב.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

שליית ופסולה. אבל קנאה שמעודדת ללמוד יותר, להקדיש יותר זמן לילדים, לחנך אותם יותר טוב, זוהי קנאה חיובית. על הקנאה הזו אומרים חז"ל, "קנאת סופרים תרבה חכמה".

גם על זה יש סיפור - שאינני יודע אם מותר להאמין לו - על אחד מגדולי הפייטנים בא"י, ינאי שמו, שחיבר הרבה פיוטים, והיה לו תלמיד - רבי אלעזר הקליר, הידוע בפיוטיו. [רש"י מצטט מפיוטי הקליר (תהלים קכא, א; דניאל ח, יד; יומא סז, א ועוד), וגם האר"י הקדוש החשיב מאד את פיוטיו⁹]. והסיפור אומר, שינאי "נתקנא בר' אלעזר תלמידו, והטיל לו עקרב במנעלו, והרגו". קשה להאמין לסיפור הזה¹⁰, אבל להאמין שכח הקנאה הוא כ"כ נורא - זה מותר להאמין, כמו שאמר שלמה המלך: "פִּי עֲזָה כְּמִן אֶהְיֶה, קֶשֶׁת כְּשֹׁאֵל קִנְיָה" (שה"ש ח, ו).

וכידוע, גם התאוה מעבירה את האדם על דעתו. אנשים מתים מהתאוות שלהם, מסמים, מעשן, שכל הרופאים מזהירים על כך, ואפילו הרופאים בעצמם לפעמים מעשנים, מפני שלא מצליחים להתגבר על התאוה שלהם. מורי ורבי הגה"צ רא"א דסלר זצ"ל, שהיה אדם גדול וצדיק, אמר על עצמו, שהוא יודע שסיגריות מזיקות לו, ובכל זאת הוא לא יכול להתגבר על תאוה העישון. יש כמה וכמה אנשים, שלולא העישון - היו חיים עד היום. זוהי תאוה שיכולה להוציא את האדם מן העולם, וכל הרופאים מעידים על זה. גם תאוה אכילה, הגם שהיא דרושה לאדם, אבל אכילה מוגזמת לא דרושה לאדם. וכן תאוה של שכרות מוציאה את האדם מן העולם. הכבוד ג"כ. בעד כבוד אדם מוכן לסבול את הבזיונות הכי גדולים. אנשים מתקוטטים על כבוד, רבים על כבוד, לא מרגישים כמה כבוד הם מפסידים בזה שהם מתקוטטים ורבים על הכבוד,

1. על פי בית דינו של שם שדן אותה לשרפה (עי' מכות כג, ב ורש"י שם).
2. "מילת" הוא בד יקר ומשובח, ממנו עשה יעקב את הכתנת, או חלק ממנה (עי' רש"י שבת י, ב ד"ה משקל ב' סלעים).
3. אמנם בתחילה נאמר: "וַיִּקְרָא אֶתְיוֹ פִּי אֶתוֹ אֶהְיֶה מְפָלְ אֶתְיוֹ, וַיִּשָּׂא וַיִּתְּנוּ אֶתוֹ" (בראשית לז, ד), אבל אח"כ נאמר גם "וַיִּקְרָא וַיִּבְרָא" (שם, יא).
4. כמו "וַיִּהְיֶה פְּנֵי זָקֵן" (ויקרא יט, לב), שפירש רש"י זקנה זו כמובן של חכמה - "אין זקן אלא שקנה חכמה" (רש"י שם).
5. ולהשל"ה יש מהלך אחר בזה, ולדעתו האחים רצו להרוג את יוסף מדין מורד במלכות, כי סברו שמתכוין למרוד במלכות יהודה ולמלוך תחתיו ("הַמֶּלֶךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ"?...). "וכל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרוג" (רמב"ם הלכ' מלכים פ"ג ה"ח). ע"ש שהאריך בזה הרבה (של"ה חלק "תורה שבכתב", דרוש "צאן יוסף" לפרשת וישב-מקץ-ויגש, דף נ' טור ב' בדפוסים הישנים ד"ה ונחזור).
6. וגם בדעת השל"ה צ"ל, שכיון שהריגת מורד במלכות אינה צריכה פסק ב"ד (מגילה יד, ב), אלא היא רשות הנתונה למלך להרוג אדם ירצה (רמב"ם הלכ' מלכים פ"ג ה"ח), לא שייך כאן הדין דסנהדרין שהרוג את הנפש אין טועמין כלום כל אותו היום, דלא הם פסקו לו דין מיתה. ואפי' לשיטת התוס' (מגילה שם ד"ה מורד) שגם מורד במלכות צריך פסק ב"ד, הא מורדו התוס' דדינו שונה לקולא בכמה פרטים משאר חייבי מיתת ב"ד (ע"ש), וא"כ י"ל דגם בזה נשתנה דינו לקולא.
7. ולדעת השל"ה צ"ל, דכיון שמיתת המורד במלכות תלויה ברצון המלך, א"כ הרי המלך (יהודה) אמר כאן להדיא שאינו רוצה להרוג.
8. על פי מהלך זה יתיישב גם קושי נוסף: כיצד יכלו האחים לדון את יוסף למיתה? הרי פסולים היו לדונו, הן מצד שהיו קרוביו, והן מצד שהיו נוגעים בדבר! ואולם לפי המבואר כאן, שהאחים לא דנו את יוסף בדיני נפשות רגילים אלא מדין רודף, מתורצת קושיא זו. שהרי ברודף אין פסול של "קרוב" או של "נוגע בדבר". כל אחד רשאי להרוג את הרודף, גם אם הוא קרובו וגם אם נוגע בדבר. לכן רשאים היו האחים לדון את יוסף למיתה למרות שהיו קרוביו, ולמרות שהיו נוגעים בדבר (שיחת הרב שליט"א לפרשת ויגש תשס"ג).
9. כמו שכתב המג"א (סי' ס"ח) וז"ל: "האר"י ז"ל לא היה אומר פיוטים ופזמונים, אלא מה שסדרו הראשונים, כגון הקלירי, שנתקנו על דרך האמת".
10. ואכן רבים שללו את אמיתותו. [ומקור אגדה זו הוא בכת"י קדמון (לפני כ-850 שנה), ובו פירוש על המחזור, שלא ברור מי חיברו, וגם שם מובא הדבר כשמועה מפוקפקת, בלי מקור ("אומרים עליו"...) וסיים שם המפרש וכתב: "יסלח ה' לכל האומרים עליו, אם לא כן היה". וכבר כתב שד"ל (במבוא שכתב למחזור בני רומא): "אחרי שרבינו גרשום מאור הגולה הזכיר את רבי ינאי לשבח ולא לגנאי (כאשר הובא לשונו בשבלי הלקט סי' כ"ח), מבואר הוא, כי השמועה ששמע המפרש הוא אינה אלא שְׁמַע שוא, ועלילה בדויה ומזויפת".]